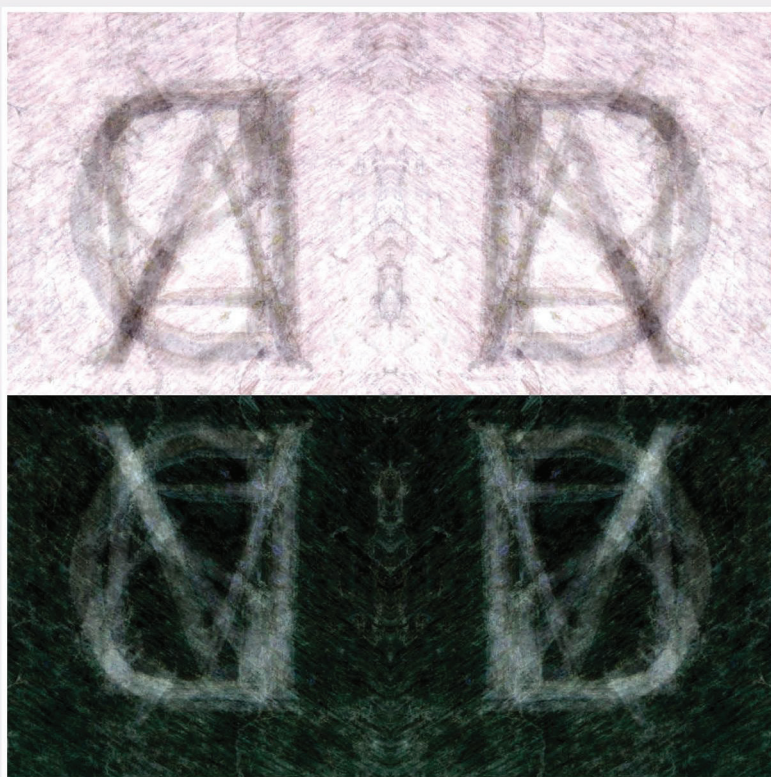

MŰFORDÍTÁS

===== ÉS MÁSA =====

EXTRÉM SPORTOK

Írások KAPPANYOS ANDRÁS 60. születésnapjára

MŰFORDÍTÁS

===== ÉS MÁS =====

EXTRÉM SPORTOK

Írások KAPPANYOS ANDRÁS 60. születésnapjára

Szerkesztette

FÖLDES GYÖRGYI

MAJOR ÁGNES

SZÉNÁSI ZOLTÁN

Reciti
Budapest
2022

MAJOR ÁGNES

A műfordítás mint stílusgyakorlat, avagy Babits Mihály modora

Babits Mihály műfordítói munkásságának különleges, mi több, rendhagyó darabja az 1920-ban megjelent *Pávatollak* című gyűjtemény,¹ mely kivételes abban az értelemben, hogy az alcímbe emelt műfajmegjelölő *Műfordítások* kifejezés ellenére sem teljesen egyértelmű, a kötet „valódi” műfordításokat vagy pedig „saját” verseket tartalmaz-e. Hogy nem utólagos értelmezői spekulációról, hanem a műfaji kategóriát érintő valós problémáról van szó, azt maga Babits erősíti meg a kötethez írt előszavában:

Ez a legújabb verseskötönyvem: csupa idegen vers. Mégis az én könyvem ez így együtt: Babits-könyv, semmi más. Nem „reprezentál” ez semmit, semmiféle „idegen költészetet.” Legfeljebb a magam inaséveit: mert a zöme az inasévekből való. Egy részét csak azért merem műfordításnak nevezni, mert eredetinek nem merem. Mikor Dantét vagy Shakespeare-t fordítottam, a műfordítás minden igényeit ki akartam elégíteni. De ezeket a verseket *magamnak* csináltam. Tanultam rajtuk. Próbálgattam: ez a hang, az a hang hogy hangzik magyarul? Milyen lenne magyarul egy *ilyen* vers? A magyar vers volt a fontos, nem az angol vagy francia. Az én versem volt fontos, nem az „idegen költőé.” Sokszor megváltoztattam a szöveget, egyszerűen azért, mert valami nekem – a magyarban – *máshogy jobban tetszett*. Tudatos félreértések vannak a versekben. [...] Máskülönben is: sokszor fog az olvasó ráismerni egy-egy szóra, egy-egy fordulatra, mely a magam verseiből lopózott be ide; vagy itt jelent meg először (próbálgatva az effektust),

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) támogatásával a *Babits Mihály verseinek és műfordításainak kritikai kiadása* című, K 138529 azonosítószámú pályázat keretében készült.

1 BABITS Mihály, *Pávatollak: Műfordítások* (Budapest: Táltos kiadás, 1920).

hogy aztán egy valóságos Babits-versben nyerjen végső helyet. Egy költői vázlatkönyv ez a könyv, stíltanulmányaim gyűjteménye.²

Babits tehát *saját* verseskönyvként hivatkozik a *Pávatollakra*, s a fordítás helyett sokkal inkább a versírói stílustanulmányok fontosságára helyezi a hangsúlyt bevezetőjében. Ez persze szabadkozást is jelezhet, mellyel Babits akarva-akaratlanul (jegyezzük meg: valószínűbb, hogy akaratlanul) elébe megy a célnyelvi szövegek a forrásnyelvi eredetihez mért pontosságát számonkérő kritikáknak. Az sem mellékes tény, hogy a kötet 1920-as megjelenése ellenére jóval, akár tíz-tizenöt évvel korábban született fordításokat közöl, így az antológiát összeállító Babits már egy lezárt, s a Dante- és Shakespeare-fordításoktól jól elkülöníthető fordítói korszakról és felfogásról nyilatkozik.³ Miközben „tudatos félreértésekről”, szándékos változtatásokról ír, előszavának fókusza a fordítói praxisról szinte észrevétlenül kerül át a költői műhely aprómunkájára: Babits többek között amellet érvel, hogy a fordítás során olyan fogásokat sajátított el, olyan megoldásokat tudatosított magában, melyeket költői működésében tudott igazán kamatoztatni. A műfordítás mint cselekvés a fiatal Babitsnál tehát olyan tanulási folyamatként fogható fel, melynek legfőbb tétje a még éretlen költői nyelv csiszolása, a költői ízlés formálódása, s nem pedig az eredeti szöveggel fennálló viszony kérdése,⁴ hiszen „a fiatal Babits számára a fordítás problematikáját alapvetően nem az eredeti szöveg pontos visszaadásának igénye jellemzi.”⁵ A *Pávatollak* darabjai nem rendeződnek tematikai egység(ek)be, kiválasztásuk valójában esetleges, nem jeleznek tudatosan átgondolt szerkesztői elveket. Babits mentegetőzése ennek is szólhat: ő maga is érzékeli, hogy válogatása híján van az egységességnek, s ahogyan Mátyus Norbert rámutat, a *Pávatollak*ban közzétett fordítások a pályakezdő költő irodalmi érdeklődésének kiforratlanságáról árulkodnak.⁶

Az előszóból idézett részlet is egyértelműen jelzi, hogy Babits műfordítás-felfogása az ott körvonalazódónál jóval összetettebb. Egészen más koncepció alapján dolgozik például az említett, az eredeti és a fordítás közti pontosságot kitüntetett kérdésként érvényesítő Shakespeare- és Dante-fordításain, vagy akár a későbbi gyűjteményes köteteinek esetében (például a legismertebb, másokkal

2 BABITS Mihály, „Előszó”, in *uo.*, 5–6. Kiemelések az eredetiben.

3 MÁTYUS Norbert, *Babits és Dante: Filológiai közelítés Babits Mihály Pokol-fordításához* (Budapest: Szent István Társulat, 2015), 32.

4 Szándékosan kerülöm a *hűség* kifejezést: Kappanyos András mutat rá, hogy a fordítástudományban meggyökeresedett *hűség* fogalmában morális színezet, míg a *szépség*ében esztétikai előítélet rejlik, s ezek helyett a *pontosság*, az *élményszerűség* és a *megfelelőség* terminusok használatát javasolja a műfordítások mércéjeként. KAPPANYOS András, *Bajuszbögre, lefordítatlan: Műfordítás, adaptáció, kulturális transzfer* (Budapest: Balassi Kiadó, 2015), 113.

5 MÁTYUS, *Babits és Dante...*, 36.

6 *Uo.*, 35.

közösen összeállított *Eratóban*⁷ és a *Romlás virágaiban*), melyeknél már tudatos szerkesztői elképzelés alapján rendezi el az általa fordított verseket.

Jelentős műfordítói teljesítménye ellenére Babits ritkán nyilatkozik önálló, a témának szentelt írásokban a műfordításról vallott elképzeléseiről.⁸ A líra fordíthatóságáról például a *Magyar irodalom* című, főként a magyar irodalom világirodalomban betöltött szerepéről írt tanulmányában szól, s amikor kimondja, a „líra [...] mindig lefordíthatatlan: és vannak lírikusok, *par excellence* fordíthatatlanok”⁹ voltaképpen a *Pávatollak* bevezetésében megfogalmazottakat előlegezi meg. Szinte tálcán kínálja magát az az elemzői szempont, hogy megvizsgáljuk, a *Pávatollak* darabjai milyen mértékben tekinthetők műfordításnak vagy sokkal inkább átköltésnek, azonban a kötetet összeállító és koncepcióját összegző Babits meglátását szem előtt tartva a továbbiakban arra hozok néhány példát, hogy a Babits korai éveit jellemző versfordítói gyakorlat hogyan hathatott későbbi verseire. Mint azt Babits kiemeli, a hatás elsősorban a szavak, kifejezések és szófordulatok szintjén érhető tetten.

Elsőként vizsgáljunk meg egy olyan fordítást, mely azonnal egyértelművé teszi, mire is utal Babits, amikor arról ír, hogy bizonyos, a fordítás során használt kifejezések egy későbbi Babits-műben nyerik el „végső helyüket”. Baudelaire *Un fantôme* című versét Babits 1905-ben fordítja *Kisértet* címmel. A négy nagyobb egységre tagolt költemény második, *Az illat* című szakaszának első versszaka így hangzik:

Szittál-e néha halkán terjedő
tömjént, mely dómokon remegve száll át
vagy régi zacskó ó levenduláját,
szimattól inyenc élvre gerjedő?¹⁰

Rögtön az 1919-es *Szittál-e lassú mérgeket?* című Babits-vers jut eszünkbe, mely egészen más kontextusban, egészen más retorikai cézzal teszi fel kérdését.¹¹

7 Bár Babits neve egyedül szerepel az *Erato* címlapján, az antológia Szabó Lőrinc-fordításokat is közöl.

8 A téma összefoglalását lásd: AJTAY-HORVÁTH Magda, „Babits Mihály műfordítás-szemlélete”, *Modern Filológiai Közlemények* 5, 1. sz. (2003): 61–69.

9 BABITS Mihály, „Magyar irodalom”, in BABITS Mihály, *Esszék, tanulmányok*, összegyűjt., s. a. r., utószó és jegyz. BALIA György, 2 köt. Babits Mihály művei, 1:359–420 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978), 364. Kiemelés az eredetiben. Babits Shelley-t, Aranyt és Vörösmartyt nevezi meg lefordíthatatlan lírikusként, s hozzáteszi, e szerzők világirodalmi rangja nem a fordíthatóságuk függvénye.

10 [Charles] BAUDELAIRE, „Kisértet”, ford. BABITS Mihály, in BABITS, *Pávatollak...*, 12–14, 12–13.

11 „Szittál-e lassú mérgeket, illatok átkait? / jaj, rosszabb, aki kába Szók mérgéből tudva szítt / melyektől elzsibbad az ész, és megőrül a Tett – / ó, kárhózat, kiben a szó először született az ábrándokbahurkoló, álomharanghuzó, / biborszinű, tömjénzagú, trombitahangu szó.” BABITS Mihály, „Szittál-e lassú mérgeket?”, in BABITS Mihály, *Összes versei 1907–1937*, Babits Mihály összegyűjtött munkái 1, 283 (Budapest: Athenaeum, 1937).

A francia eredetiben – az olvasó megszólítását követő – kérdés jóval hétköznapibb és prózaibb tónusú, hiszen itt a sokkal kevésbé túlesztétizált *lélegzetvételtől*, *belégzésről* van szó:

Lecteur, as-tu quelquefois *respiré*
 Avec ivresse et lente gourmandise
 Ce grain d'encens qui remplit une église,
 Ou d'un sachet le musc invétéré?¹²

A „halkan terjedő”, „remegve szálló” tömjénfüst és a régi levendulászacskó illata valóban könnyebben társítható a kevésbé határozott, sőt ösztönös tevékenységgel, a belégzéssel, s a későbbi Babits-versben épp azért működik igazán jól a régies *szíttál* ige használata, mert az átkos illatok és a kába Szók mérgének szívása egyéni döntés eredményeképp végigvitt, határozott cselekvést implikál („mérgeből tudva szítt”). A Babits-verset elsőként a *Magyar költő kilencszáztizentkilencben* című esszé részeként közölte a *Nyugat* 1919-ben – a dátum és a közlés kontextusa elsősorban közéleti-politikai szempontból izgalmas,¹³ azonban a *Pávatollak* kiadásához közeli megjelenés arra is rámutat, hogy Babits ekkor már az évekkel korábbi műfordítói döntéseinek fényében is értékelhette a verset.

A következő példa Wordsworth *Az álomhoz (To Sleep)* című verse, melynek álmatlansággal küzdő, arra megoldást kereső beszélője az angol eredetiben – egyéb természeti képek mellett – *méhekre (bees)*, míg a Babits által fordított változatban *méherajra* gondol:

Juhnyájra, mely egyenként ballag át
 egy szűk hídon... záporra, méherajra
 és vízesésre... szél és habmorajra...
 fehér sik égre... síma tóra... tág
 mezőre... mindre gondoltam – s tovább
 fekszem – álmatlan; – s már hajnali zajra
 gyúl a gyümölcsös, zeng a bokrok alja
 s az első méla kakukszó kiált.¹⁴

A szótagszám, illetve verselés is indokolja, hogy Babits a *méheraj*, nem pedig a *méhraj* mellett döntött, ugyanakkor a szóhasználat – tájszó lévén – a vidéki élet, a természetközelség képzetét erősíti fel, amely a Wordsworth-mű esetében az

12 Charles BAUDELAIRE, „Un fantôme”, in Charles BAUDELAIRE, *Les Fleur du Mal et autres poèmes*, chronologie et préf. Henri LEMAÎTRE, 64–66 (Paris: Garnier-Flammarion, 1964), 64. Kiemelés tőlem: M. Á.

13 A vers kiadástörténeti háttéréről és politikai kontextusairól lásd: SZÉNÁSI Zoltán, „Politikai modernizációs kísérletek kudarcának költői konzekvenciái Babits *Szíttál-e lassú mérgeket?* című versében”, *Híd* 83, 7. sz. (2019): 49–60.

14 [William] WORDSWORTH, „Az álomhoz”, in BABITS, *Pávatollak...*, 28.

eredeti kontextust szem előtt tartó és azt megerősítő fordítói döntés. A versíró Babitsnál alig találkozunk a *méhe* alakkal, 1930-ban megjelent *Csak egy kis méhe...* című versében azonban a főnév szintén fontos, másodlagos értelemmel felruházott kifejezéssé válik.¹⁵ A költemény a Wordsworth-verssel ellentétben nem az elalvást, hanem az ébredést tematizálja, ekképpen a méh itt nem a nyugalom, hanem az izgalom képe lesz, mely a „lélek zengését, zsongását” illusztrálja:

Csak egy kis méhe
szállt lelkembe
s újra zeng lelkem – zsong, mintha
örök hangszer lenne.¹⁶

A fordítás és a vers méhe-képe tehát különböző szemantikai szinteket aktivizál, ugyanakkor annyiban minden bizonnyal azonosak, hogy a nem városi létmódra utalva a *méhe* Babitsot „a vidéki élet nyelvi elemekkel való ábrázolásában” segíti – erre mutat rá Büky László, aki egy teljes tanulmányt szentel a *méheraj* összetett szó előfordulásainak a magyar irodalomban.¹⁷

A fenti Wordsworth-fordítást szándékosan idéztem hosszabban: a *méherajra* rímelő *habmoraj* is fontos szóösszetétel a versíró Babits számára. Ha Babits saját versszövegeit (de akár fordításait is) stilometriai kutatásnak vetnénk alá, a *hab* főnév jó eséllyel előkelő helyen végezne a legkedveltebb, a verseiben leggyakrabban használt szavak listáján. Az *álmhoz*-fordításban a *habmoraj* összetétel használata, ha nem is indokolatlan, mindenesetre merész választás: Babits az angol eredetitől (*fall of rivers, winds and seas*) kissé ellép, ám mégis következetesen jár el, már ami a saját fordítói gyakorlatát illeti. Gyakran fordítja ugyanis a *hullámokat* vagy a *tengert habként*, az e főnévből képzett szóösszetételeket a verseiben is számtalan alkalommal használja, sőt a *hab* – látni fogjuk – egészen eredeti szóalkotások alapja lesz Babitsnál. A *lótusz-evők* (*The Lotos-Eaters*) című Tennyson-vers fordításában Babits jóval többször használja a *hab* szót különböző formában, mint ahogyan azt az eredeti szöveg megkívná. Az eredetiben összesen háromszor fordul elő a *foam*, Babits fordításában pedig hétszer találkozunk a szóval, nem ritkán sajátos szóösszetételek formájában (*habsugár, habzaj, habfodor*).¹⁸

Vers és fordítás egymásra hatása figyelhető meg a *lótusz-evők*-fordítás és Babits 1911-ben keletkezett, az *Illusztrációk mindenféle könyvekhez* negyedik darabjában, a *Modern festményben* (a kéziratn szerelő cím: *Modern vázlat*), mely a Babits

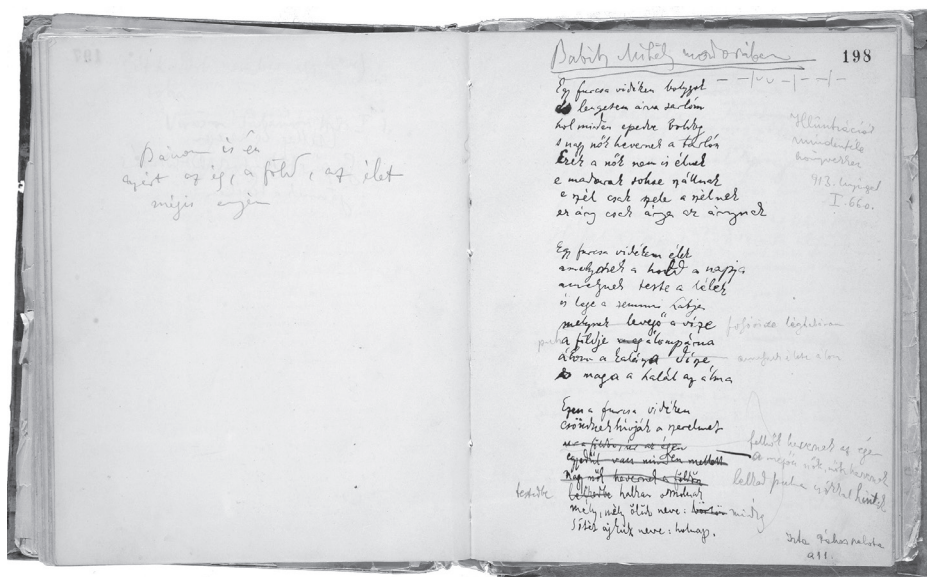
15 Említi még a *Dal, prózában* című versben: „Zsong, zsong, zsong, zsong – mézillat, érzed? pille száll és méhe rajz.”

16 BABITS Mihály, „Csak egy kis méhe...”, in BABITS, *Összes versei*, 411.

17 BÜKY László, „Méheraj”, *Magyar Nyelvőr* 112, 3. sz. (1988): 326–329, 328.

18 Nem véletlen, hogy Babits a *Pávatollak* előszavában külön kitér a *lótusz-evők* fordítására, mely „egészen megtelt [...] saját költészetem képzeletvilágával, a saját lelkem színeivel...”. BABITS, „Előszó”, 5.

Mihály modorában alcímet viseli.¹⁹ Nem lehet véletlen, hogy amikor Babits hozzáfog a versíráshoz, azt épp a Tennyson-vers fordításkézirat 3. fóliójának verzőján (OSZK Analekta 292/6) teszi, a két szöveg fizikai közelsége tehát tartalmi, szóhasználati döntéseket jelezhet. Ahogy említettem, Babits a fordításban több alkalommal használja a *hab* szót és különféle variánsait. A fólió verzőján található *Modern vázlat* lejegyzését azonban megszakítja: a második versszak negyedik, „és lege semmi habja” soránál abbahagyja az írást. A verset majd az *Angyalos könyvben* folytatja, hogy a tisztázottnak szánt, fekete tintával írt költeményt később több ceruzás javítással lássa el. Így tesz a „melynek levegő a víze” sorral, melyet „folyóvíze léghabáram”-ra javít:

OSZK Fond III/2356. 198. f. rektó

Végezetül kanyarodjunk vissza a *Pávatollak* előszavához, melyben Babits nem csak a fordításkor használt kifejezéseknek a későbbi versekbe építéséről, hanem ennek inverzéről, azaz a korábbi költemények egy-egy kifejezésének a fordításokban való felbukkanásáról tesz említést. Az utolsó példa nem a *Pávatollak*ból, ám még ugyanebből a fordítói korszakból való; 1913-ban egy olyan világirodalmi esemény történik, melyről a magyar olvasóközönség többek között Babitsnak köszönhetően értesül. A bengáli hindu költő, Rabindranáth Tagore irodalmi Nobel-díjat kap az *Áldozati énekek* (*Ghitanjali*, angolul *Song Offerings*) című

19 Első megjelenése: BABITS Mihály, „Illusztrációk mindenféle könyvekhez: Modern festmény: B. M. modorában”, *Nyugat* 6 (1913): 1:661–662.

kötetért, ez alkalomból Babits pedig három írását fordítja angolból, Yeats után, melyeket a *Vasárnapi Újság* tesz közzé.²⁰ A *Ha tarka játékokat hozok eléd...* kezdetűben a következőket olvashatjuk: „Ha édességeket adok mohó kacsóidba, mindjárt tudom, miért van méz a virág kelyhében, és miért tellnek meg titkon édes lével a gyümölcsök – ha édességet adok mohó kacsód közé.”²¹ Yeats-nél, tehát a forrásszövegben *mohó kezekről* van szó (*greedy hands*): gyanakodhatunk, hogy a *kacsó* olyan megoldásra utal, mely Babits egy korábbi versében köszön vissza. Két olyan költeményről tudunk, melyben megjelenik a kifejezés, s mindkettő 1906–1907 körül keletkezett. Az *Egy dal* című versben „bársonybőr kacsók”, az *Emléksorok egy pécsi uszodára* című versben „lanyha lánykacsó” olvasható. A szóhasználat mindkét költeményben a könnyedség, a játékoság attribútumává válik, s Babits hasonló potenciált láthatott meg a Tagore-fordításban (elég csak a fentebb kiragadott mondatot olvasnunk, hogy a kontextus világos legyen), ez pedig indokoltá tette a választást.

Számos további, egyértelműbb vagy épp véletlenszerűnek tűnő példát hozhatnánk arra, miként formálódott Babits költői nyelve a műfordításoknak köszönhetően (vagy fordítva). Az elmondása szerint pávatollakkal ékeskedő költő az 1920 előtti fordításait *magának csinálta*; előszavában tudatos és reflektív, a műfordítói munkásság egyedi korszakát (és saját poétikai fejlődését) objektíven elemző és értékelő költő képe bontakozik ki előttünk, aki mindazonáltal lerántja a leplet a költői műhely működéséről és rámutat a műfordítási praxis fontosságára.

20 Ennek előzménye, hogy Babits az angol nyelvű Tagore-kötetről (és a Kaposi Ferenc fordította *Fiorettiről*) ír a *Nyugat* számára ismertetést; Schöpflin épp a folyamatban lévő munka apropóján kéri fel Babitsot a fordításra. Lásd: RÓNA Judit, *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája 1909–1914*, Babits-kronológia 2 (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Balassi Kiadó, 2013), 637. Az ismertetés: BABITS Mihály, „Két szent”, *Nyugat* 6 (1913): 2:733–736.

21 „Rabindranath Tagore verseiből”, ford. BABITS Mihály, *Vasárnapi Újság* 60, 48. sz. (1913): 949.